

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.08>**Вячеслав Лавров,**

аспірант кафедри цивільного процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ У КОНТЕКСТІ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Статтю присвячено дослідженню інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами у контексті права на справедливий судовий розгляд цивільних справ, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, і практики Європейського суду з прав людини. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами має відповідати міжнародним стандартам справедливого судочинства, закріпленим у відповідній статті.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у цивільному судочинстві пов'язується з необхідністю дотримання правила *res judicata*, що є складником основоположного принципу правової визначеності. Правило *res judicata* передбачає, що остаточне судові рішення не повинно переглядатися поза встановленими в законі процедурами за бажанням окремих осіб. Зважаючи на зазначене, в законі має бути встановлена чітка процедура для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, яка має відповідати міжнародним стандартам справедливого судочинства. Особливу увагу у цьому контексті Європейський суд з прав людини приділяє тлумаченню поняття «нововиявлені обставини», відмежовуючи його від нових обставин та нових доказів у справі. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини під нововиявленими обставинами слід розуміти обставини, які: а) існували під час розгляду справи судом; б) не були відомі суду та учасникам справи під час розгляду справи судом; в) мають істотне значення для справи і можуть призвести до іншого результату судового розгляду. При цьому ані поява нових обставин, ані поява нових доказів у справі не можуть розцінюватися як нововиявлені обставини.

Ключові слова: перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, нововиявлені обставини, право на справедливий судовий розгляд, *res judicata*, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у цивільних справах як окремий вид перегляду судових рішень, що набрали законної сили, відомий законодавству багатьох зарубіжних держав. Не є винятком і цивільне процесуальне законодавство України, що зазнало реформування внаслідок прийняття нової редакції ЦПК 2017 року. Чинне цивільне процесуальне законодавство розрізняє перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами, на відміну від попередньої редакції ЦПК, яка закріплювала лише перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, що охоплював також і підстави для перегляду справ за виключними обставинами. Реформування системи перегляду судових рішень зумовлює необхідність осмислення зазначеної проблематики крізь призму міжнародних

стандартів права на справедливий судовий розгляд у цивільних справах, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ), та практику Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ).

Метою статті є дослідження положень вітчизняного законодавства, що регулюють перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, через призму міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд у цивільних справах, закріпленого у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ.

Аналіз останніх публікацій. Різним аспектам дослідження проблем перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами у цивільному судочинстві були присвячені праці таких вчених, як В. В. Комаров,

Н. Ю. Сакара, С. В. Сеник, В. І. Тертишніков, А. Р. Султанов та ін. Поряд із цим ґрунтовний аналіз феномена перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами крізь призму міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд та практики ЄСПЛ не проводився, чим зумовлюється актуальність вибраної теми.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Аналіз цього конвенційного положення та практики ЄСПЛ щодо тлумачення відповідної статті дозволяє виснувати, що основними складовими елементами права на справедливий судовий розгляд є: а) необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; б) належна судова процедура; в) публічний судовий розгляд; г) розумний строк судового розгляду; д) розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом [1, с. 15].

Одним із елементів належної судової процедури у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ визнається принцип правової (юридичної) визначеності. У цьому контексті заслуговує на увагу думка В. В. Комарова щодо того, що правова визначеність – це іманентний складник самого права і правового регулювання у різних його сферах. Правову визначеність можна розглядати в двох аспектах: суб'єктивному та об'єктивному. У суб'єктивному правова визначеність відбиває інтерсуб'єктну природу права, його усвідомлення суб'єктом права, виходячи із природності права і, передусім, основних прав та свобод людини, в об'єктивному – наявні умови функціонування механізму правового регулювання, виходячи з обов'язків держави забезпечити реалізацію правових норм відповідно до їх призначення в інтересах суб'єктів права [2, с. 30].

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що одним із основоположних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який, окрім іншого, вимагає, щоб ухвалене судами остаточне рішення не могло бути скасованим [3]. Правова визначеність вимагає поваги до принципу остаточності судових рішень *res judicata*, відповідно до якого сторони не мають права домагатися перегляду судового рішення лише з метою повторного розгляду справи та ухвалення нового рішення. Повноваження судів вищих інстанцій щодо перегляду судових рішень мають здійснюватися з метою виправлення

грубих помилок та несправедливості у виправленні правосуддя, а не заради повторного розгляду справи. Перегляд справи судами вищестоящої інстанції не повинен розглядатися як «замаскована апеляція», і сама лише можливість наявності двох точок зору щодо одного питання не може слугувати підставою для перегляду. Відступлення від цього принципу може бути виправдане лише наявністю суттєвих або непереборних обставин [4]. У цьому контексті ЄСПЛ неодноразово наголошував, що сама по собі наявність у національних законодавствах перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами не суперечить праву на справедливий судовий розгляд та принципу правової визначеності, якщо зазначений вид перегляду використовується для виправлення суттєвих помилок, а також якщо така процедура використана у спосіб, сумісний із п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Ключовим для розуміння природи зазначеного виду перегляду судових рішень є тлумачення поняття «нововиявлені обставини». ЄСПЛ зауважує, що процедура скасування судового рішення за нововиявленими обставинами передбачає, що наявні докази, які раніше не були об'єктивно доступними та які можуть призвести до іншого результату судового розгляду. Особа, яка вимагає скасування судового рішення, має довести, що вона не мала можливості надати суду докази до закінчення судового розгляду і що такі докази мають вирішальне значення для справи. Така процедура не протирічить принципу правової визначеності, адже вона спрямована на виправлення помилок у здійсненні правосуддя [5].

Варто зазначити, що ЄСПЛ допускає певна неточність формулювань, адже в науці цивільного процесуального права загальноприйнятим є розмежування таких понять, як «нововиявлені обставини», що є юридичними фактами, та «нові докази», які є фактичними даними, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин [6, с. 144-145]. При цьому, визначаючи сутність перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, ЄСПЛ робить акцент саме на характеристиці доказів, які підтверджують наявність таких обставин, а не на ознаках самих нововиявлених обставин.

Поряд із цим ЄСПЛ наголошує на необхідності відмежування понять «нововиявлені обставини» та «нові обставини», зазначаючи, що обставини, які стосуються справи, існували протягом судового розгляду, залишалися невідомими для судді та стали відомими лише після судового розгляду, є «нововиявленими обставинами», натомість обставини,

які стосуються справи, однак з'явилися лише після судового розгляду, є «новими» [7].

На наш погляд, системний аналіз практики ЄСПЛ дозволяє висувати, що нововиявленими обставинами можуть бути визнані обставини, які: а) існували під час розгляду справи судом; б) не були відомими суду та учасникам справи під час розгляду справи судом; в) мають істотне значення для справи і можуть призвести до іншого результату судового розгляду. При цьому ані поява нових обставин, ані поява нових доказів у справі не можуть розцінюватися як нововиявлені обставини.

Незважаючи на виокремлення досить чітких ознак нововиявлених обставин у практиці ЄСПЛ, останній досить часто констатував порушення права осіб на справедливий судовий розгляд внаслідок неправильного застосування національними судами норм, що регулюють зазначений вид перегляду судових рішень. Типові помилки, виявлені ЄСПЛ у цьому контексті, можуть бути розподілені на декілька груп.

По-перше, не можуть вважатися нововиявленими обставинами докази, які могли бути досліджені під час первісного розгляду справи, однак не були подані сторонами. Так, у справі «Vorobyeva and others v. Russia» заявники скаржилися на порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ через недотримання принципу правової визначеності. Заявниками у цій справі були студенти та співробітники металургійного коледжу, що проживали у гуртожитку, право власності на який було з часом зареєстроване за компанією АТ «НЛМК» внаслідок приватизації. Заявники, вважаючи приватизацію незаконною, подали позов до компанії, залучивши коледж як третю особу, в якому вимагали визнати за собою право власності на кімнати, у яких вони проживали. Позов було задоволено, рішення суду першої інстанції було залишено в силі за наслідками апеляційного перегляду. Проте надалі компанія звернулася до суду із заявою про перегляд справи за нововиявленими обставинами, посилаючись на наказ директора коледжу та договір оренди гуртожитку, укладений між компанією та коледжем, стверджуючи, що вона не знала про наявність відповідних документів, адже вони знаходилися у коледжу. Національним судом зазначені документи були визнані нововиявленими обставинами, і за результатами перегляду судового рішення суд відмовив у задоволенні позову заявників. ЄСПЛ, визнаючи порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у цій справі, зазначив, що компанія та коледж могли надати відповідні докази в ході першого судового розгляду, однак не зробили

цього, тому заява про перегляд справи за нововиявленими обставинами по суті була спробою сторони домогтися повторного розгляду справи з підстав наявності доказів, які вона могла надати, однак не надала під час первісного розгляду справи судом [8].

По-друге, не можуть вважатися нововиявленими обставини, які існували на момент розгляду справи судом, були відомі учасникам справи та суду, однак щодо яких сторонами не подавалися заперечення під час первісного розгляду справи. Так, у справі «Zheltyakov v. Ukraine» заявник через сім років після набуття судовим рішенням законної сили подав заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами через те, що висновок експерта, на якому ґрунтувалося судове рішення, був підготовлений експертами, які діяли як приватні особи. ЄСПЛ, аналізуючи доводи скарги, зазначив, що відсутність у висновку експерта печатки та реєстраційного номеру відповідного бюро не приховувалися від суду або сторін протягом первісного розгляду справи і ситуація у цій справі не вимагала такого грубого втручання в остаточність судового рішення, адже відсутні підстави вважати, що мало місце серйозне порушення процесуальних норм. Більш того, сторонами не стверджувалося, що висновок був «завідомо неправильним». Навпаки, місцевий відділ міліції відмовив у порушенні кримінальної справи за заявою сторони щодо вчинення злочину експертами, що готували висновок, через її необґрунтованість. Зважаючи на зазначене, ЄСПЛ констатував, що скасування остаточного рішення у цій справі через сім років було невинуватим [9].

По-третє, нововиявленими можуть вважатися лише ті обставини, які є істотними для розгляду справи, тобто ті, що можуть вплинути на результати її розгляду. Так, у справі «Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine» ЄСПЛ визнав подачу заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами «прихованим засобом оскарження», а не «сумлінною спробою виправити судову помилку», адже така заява була заснована на аргументах, які вже були розглянуті та відхилені у первісному провадженні, а саме на тому, що встановлене законом право кожного громадянина на участь у приватизації державного майна незаконно обмежувалося в процесі приватизації підприємства «Криворіжсталь». І хоча національний суд визнав рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2001 року нововиявленою обставиною у цій справі, ані у рішенні цього суду, ані у зауваженнях особи, яка подала заяву

про перегляд, ані у зауваженнях Уряду не було продемонстровано, що висновки цього рішення Конституційного Суду України, яке стосувалося відносин між акціонерним товариством і його учасниками, змінили чи могли змінити думку суддів у первісному провадженні про те, що права громадян на участь у приватизації підприємства «Криворіжсталь» не були обмежені, оскільки вони мали право засновувати підприємства та брати участь у конкурсі через такі підприємства. У будь-якому разі ЄСПЛ зауважив, що ані заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, ані рішення національного суду не ґрунтувалися на «особливих та непереборних обставинах», які би виправдали втручання в остаточне та обов'язкове для виконання рішення, ухвалене на користь підприємства-заявника [10].

По-четверте, не може вважатися нововиявленими обставинами прийняття нових нормативно-правових актів із наданням останнім зворотної дії в часі. Так, у справі «*Pravednaya v. Russia*» [5] національний суд, розглядаючи справу про розмір пенсійних виплат, вважав нововиявленою обставиною Роз'яснення Міністерства праці та соціального розвитку Російської Федерації, яке було видане в період між ухваленням рішення судом першої інстанції та судом касаційної інстанції. При цьому управління пенсійного фонду не посилалися на нього під час касаційного провадження, однак надалі подало на цій підставі заяву про перегляд за нововиявленими обставинами. ЄСПЛ визнав неприйнятним таким підхід та визнав такий перегляд «замаскованим переглядом», що порушив принцип правової визначеності та право на доступ до суду, гарантоване п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

У низці інших справ [7; 11; 12], відповідні роз'яснення органів виконавчої влади щодо пенсійних виплат були надані вже після перегляду справи в касаційному порядку. Центральне питання, яке досліджувалося ЄСПЛ у цьому контексті, полягало у тому, чи могло тлумачення Закону про пенсії, надане Міністерством праці та соціального розвитку у Роз'ясненні, вважатися нововиявленою обставиною і чи повинен у цьому випадку мати значення час прийняття відповідного Роз'яснення. Проаналізувавши обставини справи, ЄСПЛ зазначив, що ані відповідне Роз'яснення, ані рішення Верховного Суду, яким визнавалася його законність, не існували на час розгляду справи, а тому становили собою нові юридичні факти, а не нововиявлені обставини [12].

Фактично у зазначених справах ЄСПЛ торкається проблеми можливості надання

зворотної дії нормативно-правовим актам через процедуру перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово порушував питання про те, чи може прийняття нового законодавчого положення обґрунтовувати скасування ухваленого рішення. Зокрема, зауважується, що у деяких випадках рішення суду може втрачати свою силу зі змінами законодавства. Наприклад, декриміналізація певних видів діянь має наслідком негайне звільнення від покарання, яке вона відбуває, проте це не скасовує того факту, що особа була засуджена за вчинення злочину. Щодо законодавчого регулювання пенсійних виплат, вони можуть бути змінені, та судові рішення не може бути гарантією проти таких змін в майбутньому [13], навіть якщо такі зміни ставлять у невідгідне становище певних суб'єктів. Зважаючи на зазначене, держава не може посылатися на те, що розмір пенсії, який був встановлений судовим рішенням, не може бути збільшений відповідно до нового законодавства. Проте держава не може втручатися в процес розгляду справи у свавільній манері. Якщо державні органи програли справу в суді, проте надалі домоглися перегляду справи через прийняття нового законодавства з ретроактивним ефектом, відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ право на справедливий судовий розгляд може бути порушене [7].

Окремо у цьому контексті слід звернути увагу також на важливість дотримання національними судами порядку розгляду заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, що встановлена у національному законодавстві. Зокрема, в одній зі справ проти України ЄСПЛ торкнувся питання суб'єктів подання заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами, визнавши порушення права на справедливий судовий розгляд через те, що, всупереч вимогам національного законодавства, така заява була подана особою, яка не брала участі у первісному розгляді справи, хоча законодавство, чинне на момент розгляду справи, дозволяло подачу відповідних заяв виключно особами, які брали участь у розгляді справи. Зазначене порушення, на думку ЄСПЛ, порушило принцип правової визначеності та призвело до порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ національними судами [10].

Висновки

Таким чином, аналіз практики ЄСПЛ щодо тлумачення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ дозволяє висувати, що перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами слід розглядати у контексті міжнародних стандартів

права на справедливий судовий розгляд, гарантованих п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. У цьому контексті базовою гарантією права на справедливий судовий розгляд є принцип правової визначеності, зокрема такий його аспект, як правило остаточності судових рішень *res judicata*. З цієї точки зору наявність у цивільному судочинстві перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами сама по собі не суперечить принципу правової визначеності, якщо зазначений вид перегляду застосовується з дотриманням гарантій, розроблених у практиці ЄСПЛ щодо зазначеного виду перегляду. При цьому системний аналіз практики ЄСПЛ дозволяє висувати, що нововиявленими обставинами можуть бути визнані обставини, які: а) існували під час розгляду справи судом; б) не були відомими суду та учасникам справи під час розгляду справи судом; в) мають істотне значення для справи і можуть призвести до іншого результату судового розгляду.

Список використаних джерел:

1. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навчальний посібник. Харків : Національна юридична академія України, 2007. 40 с.
2. Комаров В. В. Основоположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14-49.
3. «Brumarescu v. Romania», no. 28342/95, 28 October 1999, Reports 1999-VII. URL: <http://>

hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5833 (дата звернення: 12.05.2020).

4. «Ryabykh v. Russia», no. 52854/99, ECHR 2003-IX. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261> (дата звернення: 22.05.2020).

5. «Pravednaya v. Russia», no. 69529/01, 18 November 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67506> (дата звернення: 22.05.2020).

6. Сакара Н. Ю. Проведення у зв'язку з нововиявленими обставинами та принцип правової визначеності. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 143-150.

7. «Bulgakova v. Russia», no. 69524/01, 18 January 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79105> (дата звернення: 18.05.2020).

8. «Vorobyeva and others v. Russia», no. 65969/11, 03 October 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177222> (дата звернення: 12.05.2020).

9. «Zhelytyakov v. Ukraine», no. 4994/04, 09 June 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104903> (дата звернення: 22.05.2020).

10. «Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine», no. 10640/05, 26 June 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184068> (дата звернення: 18.05.2020).

11. «Levochkina v. Russia», no. 944/02, 05 July 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81409> (дата звернення: 22.05.2020).

12. «Smirnitckaya and others v. Russia», no. 852/02, 05 July 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81407> (дата звернення: 12.05.2020).

13. «Sukhobokov v. Russia», no. 75470/01, 13 April 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73297> (дата звернення: 12.05.2020).

Viacheslav Lavrov. Review of judgments due to newly discovered circumstances in the context of the right to a fair trial in civil cases

The article addresses review of court decisions on newly discovered circumstances in the context of the right to a fair trial in civil cases, provided for in paragraph 1 of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights. In accordance with paragraph 1 of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in determination of his civil rights and obligations everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. The review of court decisions in newly discovered circumstances must comply with the international standards of a fair trial enshrined in the relevant article.

The review of judgments based on newly discovered circumstances in civil proceedings is associated with the need to comply with the rule of res judicata, which is part of the fundamental principle of legal certainty. The res judicata stipulates that the final court decision should not be reviewed outside the procedures established by law at the request of individuals. In view of the above, the law should establish a clear procedure for reviewing court decisions in newly discovered circumstances, which should meet international standards of fair trial. In this context, the European Court of Human Rights pays special attention to the interpretation of the concept of "newly discovered circumstances", distinguishing it from "new circumstances" and "new evidence" in the case. Based on the analysis of the case law of the European Court of Human Rights, the newly discovered circumstances should be understood as circumstances that: a) existed during the consideration of the case by the court; b) were not known to the court and the parties to the case during the trial; c) are essential to the case and may lead to a different outcome of the trial. At the same time, neither the appearance of new circumstances nor the appearance of new evidence in the case can be regarded as newly discovered circumstances.

Key words: review of court decisions on newly discovered circumstances, newly discovered circumstances, right to a fair trial, res judicata, European Court on Human Rights.